Пирога Анастасія Ігорівна, *здобувачка ступеня вищої освіти бакалавра 1 курсу спеціальності «Правоохоронна діяльність» Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ студентка*
Науковий керівник:
Пирога Ігор Степанович, *доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Сучасний глобальний правопорядок дедалі частіше стикається з явищами, які в західній правовій доктрині отримали стале визначення «екстремального конституціоналізму». Цей феномен описує специфіку функціонування національних правових систем у режимі подолання криз екзистенційного характеру, зокрема масштабних безпекових загроз та збройних конфліктів.

Для України, яка наразі відбиває повномасштабну правову й збройну агресію, зазначена проблематика перейшла з розряду абстрактних теоретичних дискусій у площину щоденного правозастосування та інституційного виживання. Ключовим викликом у цьому контексті постає динамічна трансформація конституційного принципу верховенства права (*Rule of Law*). Виникає складна науково-практична дилема: як забезпечити максимальну ефективність державного апарату та обороноздатність країни, не допустивши при цьому незворотної деформації засад демократичного ладу, закріплених у статті 8 Конституції України [1]. Потреба раціонального балансування між державною доцільністю та збереженням суворих конституційних обмежень вимагає глибокого переосмислення вітчизняного досвіду у синергії із загальноєвропейськими правовими стандартами.

Досвід подолання сучасних безпекових викликів свідчить, що екстремальний конституціоналізм неправомірно ототожнювати із зупинкою чи обмеженням дії Основного Закону. Навпаки, він виступає легітимним юридичним механізмом його самозахисту. Запровадження правового режиму воєнного стану активує спеціальні правові алгоритми, які тимчасово модифікують класичну систему стримувань і противаг. Як слушно зазначає А.

Крусян, в умовах збройного конфлікту відбувається вимушена прагматизація конституційного інструментарію, коли держава має діяти оперативно, проте виключно у визначених Основним Законом інституційних межах [2, с. 14].

У цей особливий період конституційний принцип верховенства права зазнає сутнісної трансформації, що виражається насамперед у зміні правових пріоритетів. На передній план виходить безпековий складник, який починає домінувати над традиційним принципом правової визначеності (*legal certainty*). Висока динамічність законодавчого процесу та необхідність оперативного ухвалення актів військового командування неминуче створюють передумови для виникнення правових колізій, що є допустимим відхиленням у доктрині лише за умови їх чітко окресленого тимчасового характеру.

Водночас відбувається виправдана інституційна централізація влади на користь виконавчої гілки та органів військового управління. Проте, з погляду європейської правової traditions, верховенство права навіть за таких умов надзвичайної ситуації вимагає збереження суворого судового контролю та безперервності функціонування вищого законодавчого органу. На думку М. Козюбри, інтерпретація верховенства права в кризових умовах має здійснюватися через його ціннісні складові, де обов’язок держави щодо захисту прав людини не може бути повністю нівельований державною доцільністю [3, с. 69]. Роль Верховного Суду та Конституційного Суду України у цей період лише зростає, оскільки саме вони трансформуються у головні правові запобіжники від ризиків свавілля влади (*arbitrariness*) та правового нігілізму.

Центральною та найбільш гострою проблемою екстремального конституціоналізму є нормативне обмеження прав і свобод особи. Стаття 64 Конституції України в цьому аспекті повністю кореспондує зі статтею 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка прямо передбачає право держав під час війни або іншої суспільної небезпеки відступати від своїх міжнародних зобов'язань (*derogation*) [4]. Проте європейська судова практика, зокрема консолідовані правові позиції Венеційської комісії та прецедентне право Європейського суду з прав людини, встановлює жорсткі межі для такої трансформації. Будь-яке обмеження правового статусу особи повинно успішно проходити трискладовий тест, що вимагає наявності легітимної мети, оцінки реальної необхідності й пропорційності вжитих заходів, а також обов’язкового та безумовного збереження сутнісного ядра права (*essential core*).

Досліджуючи межі дозволених обмежень, О. Петришин наголошує на важливості дотримання принципу пропорційності як ключового критерію легітимності дій влади в умовах воєнного стану [5, с. 25]. Практичний вимір реалізації цього принципу в Україні продемонстрував, що навіть в умовах суттєвого реформування кримінального провадження чи запровадження адміністративних обмежень воєнного часу держава прагне утримувати цей баланс. Обмеження визнаються правомірними лише тоді, коли вони є тимчасовими, строго адекватними рівню загрози та піддаються подальшому судовому оскарженню. Особливо критичним це є для збереження процесуальних

гарантій особи в межах діяльності правоохоронних органів та на стадії досудового розслідування, де звуження прав не може переходити межу людської гідності та права на справедливий суд [6].

Для дослідження окресленої проблематики застосовано трирівневий методологічний підхід, що дозволяє комплексно проаналізувати трансформаційні процеси у взаємозв'язку.

Перший блок охоплює питання стабільності державного управління у воєнний період із опорою на статті 64, 83 та 106 Конституції України та Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Другий спрямований на аналіз трансформації системи юстиції та реалізації принципу Rule of Law на основі положень розділу VIII Конституції України й критеріїв Венеційської комісії (Rule of Law Checklist).

Третій блок присвячений дослідженню наднаціонального виміру права ЄС із урахуванням конституційних положень щодо міжнародних договорів як частини національного законодавства.

Загальноєвропейський досвід екстремального конституціоналізму тривалий час залишався досить обмеженим і базувався переважно на аналізі локальних антитерористичних операцій (як у випадках Франції чи Великої Британії) або на правових обмеженнях періоду пандемії COVID-19. На цьому тлі український кейс є абсолютно унікальним для континентального права, оскільки держава змушена протидіяти повномасштабній конвенційній війні, паралельно здійснюючи масштабні інституційні реформи, необхідні для набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

У таких екстремальних координатах Україна продемонструвала світовій спільноті життєздатну модель «стійкого конституціоналізму». Аналізуючи цей феномен, як зазначає С. Шевчук, сучасний український конституціоналізм у воєнних умовах демонструє здатність до адаптації, зберігаючи демократичні засади та інституційну стійкість навіть в умовах екстремальних викликів [7, с. 115]. Сутність цієї моделі полягає в тому, що єдиний орган конституційної юрисдикції не припинив свою діяльність, а продовжив здійснювати ефективний контроль за конституційністю нормативних актів, послідовно адаптуючи свої правові позиції до загальноєвропейського пулу цінностей. Додатковим чинником стабілізації виявилася висока здатність національної правової системи до швидкої цифровізації, зокрема через розвиток інструментів електронного судочинства та державних цифрових сервісів. Це дозволило мінімізувати безпекові ризики та забезпечити безперервність доступу громадян до правосуддя.

Таким чином, вітчизняний досвід доводить, що навіть у найвищій точці екстремального стану верховенство права спроможне адаптуватися без дегенерації у диктатуру, що суттєво збагачує сучасну європейську теорію права.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що трансформація принципу верховенства права в умовах екстремального конституціоналізму полягає у переході від його статичного сприйняття до моделі динамічного захисту

конституційного ладу. Український прецедент чітко довів, що кризові періоди вимагають високої гнучкості правового регулювання та оперативності ухвалення рішень, проте фундаментальні засади – такі як постійний судовий контроль, безальтернативна заборона свавілля влади та повага до невідчужуваного ядра прав людини – мусять залишатися непорушними за будь-яких обставин.

Спільний євроінтеграційний вектор розвитку чітко вказує на те, що майбутня архітектура європейської безпеки суттєво спиратиметься на концепцію «оборонного конституціоналізму», де верховенство права визнається не просто теоретичним ідеалом, а головним практичним інструментом стабілізації та збереження демократичних інституцій у часи глобальних потрясінь.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 12–22.
3. Козюбра М. І. Верховенство права як основоположний принцип правової системи України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2023. Т. 200. С. 67–71.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : міжнародний договір Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Петришин О. В. Конституційний Суд України в умовах воєнного стану і повоєнне відновлення України. *Візії майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції* : зб. матеріалів II Маріупольського конституційного форуму. Київ, 2023. С. 24–28. URL: https://ccu.gov.ua/library/fiter/5734
6. Слінько С. В., Максимова Л. О. Гарантії кримінального процесу. *Право України*. 2024. № 1. С. 59–64.
7. Шевчук С. В. Обмеження прав людини в умовах війни і миру: конституційний аспект. *Філософія права і загальна теорія права*. 2023. № 2. С. 102–121.